

Přehled variantních tvarů sloves

1. Variantní tvary od kmene infinitivního

- a) **-t(i)** (archaická × neutrální) – všechna slovesa (včetně substandardních *(c)-t/(c)-tí*)
- b) **-i-t(i)/-[eě]-t(i)** (omezená skupina sloves typ *mysl[ei]t*)
- c) **(c)-0-i/(c)-0-t(i)** (nelze vždy říci, že *(c)-0-i* je archaická a *(c)-0-t* neutrální, *(c)-0-tí* je okrajová a hyperkorektní)
- d) **-nou-t(i)/-0-t(i)** (varianta u několika sloves kolísajících mezi vzorem *nést* a *tisknout* : *zabříst/zabřednout*)
- e) **-nou-t(i)/-í-t(i)** (varianta u několika sloves vzoru *začít* : *tnout/tít*)
- f) alternace dlouhé kořenné samohlásky ([áéíý][ou])(.)-0-t(i)/[aeiyu](.)-0-t(i) : *krást/krast, svést/svest, pít/pit, pokrýt/pokryt, about/obut*) a alternace kmenové samohlásky **-á-t(i)/-a-t(i)** (*brát/brat*), **-nou-t(i)/-nu-t(i)** (*tisknout/tisknut*). K alternaci kořenné samohlásky dochází u sloves vzoru *nést* (*nést/nýst/nyst*), *péci* (*péci/píct/pict*), *krýt* (*krýt/kryt*), k alternaci kmenové samohlásky u sloves vzorů *brát, mazat, dělat* (*brát/brat, psát/psat, tkát/tkat*) a u sloves II. třídy (*začít/začit, stisknout/stisknut*). Jejich hodnocení je velmi pestré (teritoriální varianty různého rozsahu).

Český infinitiv má univerzální koncovku *-t*. Uzavřená skupina sloves s kořenovou finálou *c/k/č* má někdy výhradně spisovnou podobu bez *-t*, takže končí na *(c)-i*. Ve většině mluvnic se uvádí variantní koncovka *-ci*. Nicméně formálně vzato jde o případ morfémového uzlu, který vznikl v důsledku psl. alternace skupiny *kt/gt*, což je dodnes patrné z toho, že *c* se střídá tak, jak je v češtině systémově obvyklé s *k/č*. Neobvyklé je střídání s *h/ž/z* (*pomoci/pomohu/pomůžeš/pomoz*).

A. *l-ové* přičestí a tvary odvozené (přechodník minulý, adjektivum na *-(v)ší*)

- a) **-i-l)/-[eě]-l** (omezená skupina sloves typ *mysl[ei]l*)
- b) **-nu-l/-0-l/-0-0** (slovesa vzoru *tisknout*: *tisknul/tiskl/tisk*)
- c) **-nu-l/-a-l/-0-0** (slovesa vzoru *začít*: *napnul/napjal*)
- d) **-mu-l/-a-l** (*zajmul/zajal*)
- e) **C-0-l/C-0-0** (*nesl/nes*)
- f) alternace kořenné samohlásky (*sil/set*)

Varianty v l-ovém přičestí jsou pouze a) u několika sloves IV. třídy, u sloves II. třídy vzoru *začít* a apokopa tvarové maskuliní singulárové koncovky *-l* u sloves s uzavřeným kořenem bez kmenotvorné přípony (I. třída vzory *nést*, *péci* a II. třída vzor *tisknout*). Alternace kořenové samohlásky jsou oblastní.

B. n-ové a t-ové přičestí a tvary odvozené (adjektiva na -ný/-tý a substantiva na -ní/-tí)

- a) **-nu-t/-0-en** (*nařknut/nařčen*, *tisknut/tištěn*)
- b) **-nu-t/-a-t** (*napnut/napjat*)
- c) **-mu-/-a-t** (*zajmut/zajat*)
- d) **-0-n/-0-t** (*vysán/vysát(y)*)
- e) **alternace kořenové finály** (*smísen/smíšen*, *unesen/unešen*)

Pasivní přičestí (potažmo tvary substantiva slovesného) mají variantní tvary pouze a) variruje-li kmenotvorná přípona (ve II. třídě u sloves kolísajících mezi I. a II. třídou, u malé skupiny sloves II. třídy vzoru *tisknout* a většiny sloves vzoru *začít*), b) variruje-li tvarová koncovka pasivního participia (u některých sloves III. třídy vzoru *krýt*) a c) variruje-li finála kořene (u sloves IV. třídy vzorů *prosit* a *trpět* a odtud tendence působí na nestandardní tvary sloves I. třídy vzoru *nést*).

2. Variantní tvary od kmene přítomného

A. Imperativ

- a) **-0-0/-ej-0** (*nezdivoč/nezdivočej*)
- b) **-i-0/-ej-0** (?*nestavěj/nestav se na zadní*)
- c) **-i-0/-0-0** (*oprosti/oprost', opatři/opatř'*)
- d) **-/+ alternace kořenné samohlásky -i-0/-0-0** (*léči/leč*)
- e) **-/+ alternace kořenné samohlásky -ej-0/-0-0** (*lam/lámej*)
- f) **-/+ alternace kořenné samohlásky, alternace kořenové finály -ej-0/-0-0** (*haž/házej*)
- g) **alternace kořenné samohlásky** (*kamarad'/kamarád'*)
- h) **alternace kořenové finály** (*vraz/vraž*)
- i) **alternace kořenové finály -0-0/-n-i-0** (*střez se/střehni se*)
- j) **alternace kořenové finály alternace kořenné samohlásky -0-0/-n-i-0** (*oblec/obleč/oblékni, rci/řekni*)

Reforma z roku 1993 značně rozvolnila systém sloves IV. třídy. Imperativní tvary nejsou v úzu u řadě sloves doloženy, takže je velmi obtížné varianty doložit a klasifikovat. Nicméně platí, že heteromorfémová souhlásková skupina (*tisk-n-*) vynucuje *-i-0* variantu tehdy a jen tehdy není-li konsonant slabikotvorný (*stárni, přílni* ALE *shrň, strň, klňme*). Dále platí, že pravidelně ve tvaru imperativu dochází ke krácení kořenové samohlásky tedy a jen tehdy, je-li kmenotvorná přípona *-0-*. Proto kolísá-li sloveso mezi třídami/vzory, pak se spolu s variantou kmenotvorné přípony alternuje kořenová samohláska (pokud lze krátit). Výjimkou jsou slovesa utvořená z víceslabičných jmen.

B. Indikativ přítomného aktiva, přechodník přítomný, procesuální adjektivum

- a) *-u/-i* (*píšu/píši, kryju/kryji, kupuju/kupuji*)
- b) *-me/-m* (*neseme/nesem*)
- c) *-u/-m* (*kopu/kopám*)
- d) *-u/-i/-m* (*hážu/háží/házím*)
- e) *-0-u/-n-u* (*řku/řeknu*)
- f) alternace kmenové samohlásky (*prosím/prosim*)
- g) alternace kořenové finály (*peku/peču*)
- h) alternace kořenné samohlásky alternace kořenové finály (*mohu/můžu*)
- i) alternace kmenové samohlásky *-m/-u* popř. *-m/-i/-u* (*zřím/zřu, tlím/tleji/tleju*)
- j) nepravidelnosti (*jedí/jí/jijou, je/jest*)

Indikativní tvary mají stabilní inventář koncovek. Existují varianty (většinou rovnocenné) u sloves I. třídy (*vzor mazat*) a III. třídy. Pravidelné jsou variantní tvary 1. os. pl. (apokopa *me(e)*). Dále varírují koncovky při přechodu mezi I. a V. třídou. Další varianty souvisejí s alternacemi finály kořene a kmenové i kořenové samohlásky. Ty se váží na jednotlivé lexémy.